

CONTRABELLESA A LA LITERATURA ROMANA

Marc Mayer
Universitat de Barcelona

En un col·loqui en el qual es vol tractar el tema de la dona ens ha semblat que no hi podien faltar els clàssics i sobretot els clàssics llatins que contenen un regitzell d'informacions gens menyspreable. Ens va semblar també que una argumentació *a contrario* podria resultar més suggeridora i fins i tot més amena i atractiva que una enumeració convencional de les virtuts, qualitats i característiques que en l'imaginari col·lectiu romà eren considerats els ideals per a la dona.

No entrarem tampoc ara en com es va formar i en com es reflecteix aquest imaginari que de tota manera ha estat vigent amb escassos altibaixos fins a un període molt recent. La dona com a tal pot ésser marginada, sotmesa, però almenys literàriament molt difícilment pot ésser evitada.

En la pròpia formació de la literatura llatina, una literatura sense dones escriptores pràcticament, apareix ja des del primer moment un tipus de dona que sorprèn per la seva modernitat, una certa Tarentilla:

*quasi pilla, in choro ludens datatim dat se et communem facit.
alii adnutat, alii adnictat, alium amat, alium teret.
alibi manus est occupata, alii pervellit pedem,
anulum dat alii spectandum, a laboris alium invocat.
cum alio cantat, at tamen alii suo dat digito litteras...*

(fr. 74-79; E.H. Warmington, *Remains of Old Latin*, 1936; reimpr. Londres, Harvard 1967)

Evidentment el que s'ens diu és clarament un blasme que Nevi no defuig però que al lector d'avui sembla encisador. El pare de la poesia llatina i antecessor directe de Nevi, Enni, sembla un bon coneixedor, no diré de la "psicologia femenina" que sembla sempre molest, però sí del món de les dones del seu temps. El fragment 22 dels *Annals* (segons l'edició de L. Valmaggi, 1900; reimpr. Torí 1967) ens mostra les confidències de la dissortada Dido a la seva germana Euridíce.

*excita cum tremulis annus attulit artubus lumen,
italia tum memorant lacrumans, exterrita somno:
"Euridica prognata, pater quam noster amavit,
vires vitaeque corpus meum nunc deserit omne.
Nam me visus homo pulcher per amoena salicta
et ripas raptare locosque novos; ita sola
postilla, germana, soror, errare videbar
tardaue vestigare et quaerere te neque posse
corde capessere: semita nulla viam stabilibat.
Exim compellare pater me voce videtur
his verbis: - o gnata, tibi sunt ante ferundae
aerumnae, post ex fluvio fortuna resistet.-*

*Haec ecfatus pater, germana repente recessit
nec sese dedit in conspectum corde cupitus,
quamquam multa manus ad caeli caerulea templa
tendebam lacrumans et blanda voce vocabam.
Vix aegro cum corde meo me somnus reliquit."*

Un passatge de Gel.li (III,12) atribueix a P. Nigidi Figul un cruent comentari de *bibax* i de *bibosus* (frg.V, ed. Swoboda, Viena-Praga 1889; reimpr. Amsterdam 1964) en el qual cita Laberi que en un mim que porta per títol *Salinator* diu:

"Non mammosa, non annosa, non bibosa, non procax"

S'atribueix també a Nigidi un seguit de citacions de la *Compendiosa doctrina* de Nonni Marcel, obra que sabem és una veritable mina de citacions dels autors més antics de la literatura llatina primerenca fins a l'extrem que l'eruditíssim Linsday el denomina "diccionari del llatí republicà". Nonni diu, tot citant Afrani:

Homo mulierosus confert alio me ilico. (frg. VI ed. Swoboda)

A l'*homo mulierosus* s'oposen evidentment les *virosae mulieres* per a la qual cosa Nonni exhibeix el testimoni de Lucili al llibre VII de les *Sàtires*: "*Dixi ad principium venio: vetulam atque virosam uxorem caedam potius quam castrem egomet me.*" i Afrani al *Divortium* :

*"Vigilans ac solles, sicca, sana, sobria.
Virosa non sum; et si sim, non desunt mihi
Qui ultro dent: aetas integra est, formae sies"*

i també hi afegeix Swoboda, com si estigués relacionat, un altre passatge de Nonni (p. 433, 26):

*Morata, morigera et morosa hanc habent distantiam, quod (morata est moribus); morigera (morem gerens, obsequens); morosa contrariis et perversis moribus. Afranius Vopisco:
Dum me morigeram, dum morosam praebeo,
deinde aliquid dedita opera controversiae
concinno, laedo interdum contumeliis...*

Plautus, *Aulularia* II,3,62:

Dum modo morata recte veniat, dotata est satis.

Aquest humor romà gairebé arcaic pot servir perfectament per a copsar quina és la idea positiva on hem vist la part oposada. Són nombrosos els estudis que han tractat els aspectes positius que els textos i per tant la societat romana atribueixen a la dona i la situació real d'aquest com a conseqüència d'aquests criteris. No hi entraren dones, però segurament sí és indispensable per al nostre objectiu l'esment de dos poetes: Catul i Ovidi. Aquests dos poetes poden, com ja deuen esperar, exemplificar l'estat del tema durant la denominada Edat d'Or de la literatura romana. El Catul de :

*Ameana puella defututa.
tota milia me decem poposcit,
ista turpiculo puella naso,
decoctoris amica Formiani
propinqui, quibus est puella curae,*

*amicos medicosque convocate:
non est sana puella, nec rogare
qualis sit solet aes imaginisum. (carm. XLI)*

Aquest últim vers és discutit i altres diuen *est ingeniosa*. El tema del mirall ací és divertit i si s'accepta la seva presència no podem fer altra cosa que recordar Apuleu, un del més "delicats" representants de la delicadesa en el tractament i en la crítica de la dona en el món antic. Tornem, però, al nostre Catul:

*Salve, nec minimo puella naso
nec bello pede nec nigris ocellis
nec longis digitis nec ore sicco
nec sane nimis elegante lingua,
decoctoris amica Formiano.
Teu provincia narrat esse bella?
Tecum Lesbia nostra comparatur?
O saeculum insapiens et infacetum! (carm. XLIII)*

El contrast amb Lèsbia està servit i amb ell el nostre tema d'ací al *ille mihi par esse deo videtur...* (LI) hi ha un pas i el camí es pot fer *a contrario*.

D'Ovidi només prendrem per a aquest tast els *Remeis a l'amor*, fer -ho amb els *Remeis per a la cara* seria potser un recurs massa fàcil puix que la correcció del defectes comporta l'esment dels mateixos. De tota manera n'hi ha prou amb indicar:

*est etiam placuisse sibi quaecumque voluptas
virginibus cordi grataque forma sua est.
laudatas homini volucris Iunonia pinnas
explicat, et forma muta superbit avis.
sic potius uos urget amor quam fortibus herbis,
quas maga terribili subsecat arte manus. (vv. 31-36)*

El passatge anterior ha estat un elogi de la dona que filava i ha lamentat el luxe oriental del parament femení com ho faria una llei suntuària que no manca tampoc a la seva època.

Però l'Ovidi que ens interessa ara no és el dels *Medicamina Faciei* sino el dels *Remedia amoris*:

*saepe refer tecum scelerate facta puellae
et pone ante oculos omnia damna tuos:
"illud et illud habet nec ea contenta rapina est;
sub titulum nostros misit auara Lares.
sic mihi iuravit, sic me iurata fefellit,
ante suas quotiens passa iacere fores!
diliget ipsa alios, a me fastidit amari;
institor,heu noctes, quas mihi non dat, habet". (vv. 299-306)*

i més endavant:

*profuit adsidue uitii insistere amicae,
idque mihi factum saepe salubre fuit.
"quam mala" dicebam "nostrae sunt crura puellae!"
nec tamen, ut uere confiteamur, erant.
"bracchia quam non sunt nostrae formosa puellae!"
et tamen, ut uere confiteamur, erant.
"quam brevis est!" nec erat. "quam multum poscit amantem!"*

*haec odio uenit maxima causa meo.
 et mala sunt vicina bonis; errore sub illo
 pro vitio uirtus crimina saepe tulit.
 qua potes, in peius dotes deflecte puellae
 iudiciumque breui limite falle tuum.
 turgida, si plena est, si fusca est, nigra uocetur;
 in gracili macies crimen habere potest.
 et poterit dici petulans quae rustica non est,
 et poterit dici rustica si qua proba est.
 quin etiam, quacumque caret tua femina dote,
 hanc moueat, blandis usque precare sonis.
 exige uti cantet, si qua est sine uoce puella;
 fac saltet, nescit si qua mouere manum.
 barbara sermone est: fac tecum multa loquatur;
 non didicit chordas tangere: posce lyram.
 durius incedit: fac inambulet. omne paillae
 pectus habent: uitium fascia nulla tegat.
 si male dentata est, narra quod rideat, illi;
 mollibus est oculis: quod fleat illa, refer.
 proderit et subito, cum se non finxerit ulli,
 ad dominam celeres mane tulisse gradus.
 auferimur cultu; gemmis auroque teguntur
 omnia: pars minima est ipsa puella sui.
 saepe, ubi sit, quod ames inter tam multa, requiras:
 decipit hac oculos aegide dives Amor.
 improvisus ades: deprendes tutus inermem;
 infelix uitii excidet illa suis.
 non tamen huic nimium praecepto credere tutum est:
 fallit enim multos forma sine arte decens. (vv. 315-350)*

Com podem veure el mestre d'amor predica el desamor poc convençut. Ja heu vist que no he volgut entrar en el tema de les dones heroïques, prodigis de virtut en el sacrifici des de la fidel Lucrecia, l'amatent mare Cornèlia, o les estoïques Arria, dona de Paetus i Màrcia, esposa de Cató. Una i altra acompanyaren els seus marits, en el suïcidi, encara que la primera fou impedita, per ordre directa de Neró, de consumir el seu desig.

Tampoc hem vist en la petita enumeració presentada l'astúcia d'una Tanaquil, dona de Tarquini l'Antic, que no queda darrera de Lívia, la pragmàtica esposa d'August. Les monedes imperials canten les consignes oficials de les virtuts de l'emperadriu i per tant de les dones romanes.

En el cas de Domitilla, primera esposa de Vespasià, preconitza la *Pax Augusta* i la *Pietas Augusta*; Júlia, filla de Titus, la *Venus Augusta* i la *Salus Augusta*; Plotina, dona de Trajà, l'*Ara Pudicitiae*; Matídia, germana del mateix emperador, de nou la *Pietas Augusta*. Sabina, dona d'Hadrià, la *Pudicitia*, la *Pietas*, la *Salus*, *Venus Genetrix*, amb figures de Ceres, la Concòrdia o Vesta; la dona de l'emperador filòsof, Marc Aureli, introdueix la concòrdia, la *Fecunditas*, *Iuno Lucia*, *Diana Lucifera*, la *Humanitas*, la *Pudicitia*, la *Pietas*, *Vesta* i altres alegories i deesses: tot un programa que al segle III es complicarà amb consignes lligades al moment, como ara *Fides militum*, *Felicitas publica*, *Indulgentia Augusta*, *Concordia Aeterna*, *Fortuna Augusta* que porta Salunina, dona de Galiè, i que intenten donar un bri de confiança a un període herètic, no en va portà l'emperadriu al segle III l'apel·latiu de *mater castrorum*.

La realitat, però, era molt diversa i els interiors de la *domus Augusta* veien figures com

Messalina o Poppea i també les de les emperadrius de l'època antonina en unes famílies que no es caracteritzen per la seva fertilitat.

Una lliberta cristiana, Acte, romandrà al costat de Neró en la seva dissort i li procurarà una tomba digna. Entre les cristianes, Helena, mare de Constantí, s'ens mostrarà una dona de caràcter ben diferent al de la seva dona Fausta.

No cal parlar del paper de vegades molt decisiu de les dones de la família de Teodosi. Esmentem només, ara per ara, l'enèrgica Gal·la Plàcidia i la seva no menys decidida filla. No us vull omplir de més records però les monedes ens porten retrats fàcils d'abastar d'aquestes dones que, malgrat la seva elevada posició, han de maldar per a situar-se en una línia d'actuació directa.

Les crítiques de l'autor de la *Història Augusta* a les dones síries de Septimi Sever es són un exemple preclar. L'atribució d'un Senat de dones i d'un món de govern paral·lels és molt distant de la realitat d'aquestes dones que intentaran redreçar situacions fins al regnat de l'excèntric Heliogàbal. És ben clar que el blasme del possible autor de la *Història Augusta*, un senador pagà en un món creixentment cristià, tradueix una postura propera a la de Tàcit quan aquest es refereix cruelment a la *muliebris impotentia* d'Agripina, mare de Neró.

També en aquest últim cas podríem parlar de les circumstàncies polítiques que amaga l'historiador però que altres indicis ens permeten d'entreveure.

La bellesa fou un arma per a moltes d'elles, el resultat d'un poder que sembla que exerciren amb indubtable habilitat i intel·ligència i amb el que entraren en un món reputat masculí. L'Antiguitat i els historiadors les equipararen als exemples nefastos de dones excepcionals com: Semíramis, Cleopatra o Zenòbia.